

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ГУМАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СТОСУНКІВ

Гуманізація і демократизація суспільного життя зумовлені відповідальністю кожного громадянина за справи у державі. Адже від того, наскільки відповідальні населення і влада за соціальне благополуччя в країні, залежить успіх входження України до європейського соціально-економічного простору.

Зауважимо, що «категорія «відповідальність» у загальнонауковому розумінні ґрунтується на філософському вченні про соціальну зумовленість поведінки усупільненого індивіда, про його зв'язок зі *свободою й необхідністю* як передумовами реалізації особистістю функцій суб'єкта оновлення світу. Вихідним пунктом визначення міри відповідальності у загальнофілософському аспекті в усі епохи було вирішення питання про співвідношення свободи і необхідності» [9, 47].

Однак «розуміння відповідальності лише як узятих особистістю на себе зобов'язань чи дисциплінованості не розкриває всієї її глибинної психологічної суті» [6, 7]. Вагомим поступом під час розробки «...проблеми відповідальності було вчення І. Канта про внутрішнє ставлення до обов'язку, згідно з яким індивід підкоряє свою волю зовнішній необхідності, приймаючи останню як внутрішній моральний закон. За вченим, моральні правила – універсальні. Ця думка знайшла підтвердження у знаменитому категоричному імперативі: «вчиняй так, щоб це стало всезагальним законом». Однак дане положення підлягало критиці на тій основі, що ця вимога є нереальною, оскільки людина живе в суспільстві, а її поведінка визначається взаємодією суб'єктивного та об'єктивного, одиничного й загального. Тому виникає проблема внутрішньої узгодженості моральної поведінки» [9, 47].

Окрім того, А. Шопенгауер у своїх працях вирішував питання про те, як пов'язані між собою свобода, відповідальність, бажання та різні рівні мотивації («треба-можу-бажаю», «бажаю-можу-буду») [3, 56]. Дослідник переконаний, що людина усвідомлює свою свободу через відповідальність. Крім того, він вважав, що наявне в нашій свідомості почуття відповідальності за те, що ми робимо, ґрунтується на упевненості у тому, що ми самі – ініціатори наших дій. Людина відчуває себе відповідальною також за свій характер. Адже свобода міститься не в окремих вчинках, а саме в її характері [3, 59].

Натомість Е. Фромм зазначав, що «слово «відповідальність» втратило свій початковий зміст і використовується як синонім обов'язку. Обов'язок – поняття із царини несвободи, тоді як відповідальність – поняття із сфери свободи. Бути «відповідальним» – значить бути вільним і готовим відповісти за свої дії та вчинки» [6, 7].

Отже, свобода і відповідальність спричиняють одна одну внутрішніми і зовнішніми бажаннями. Тому перша для другої – це мотиваційний чинник і

спосіб її реалізації. Водночас відповідальність для свободи – вагома основа для гармонійної життєдіяльності кожної особистості [7].

На думку М.В. Савчина, свобода – це здатність особистості взяти на себе відповідальність за власну долю, свобода слухати власну совість і вибудовувати власний життєвий шлях. Отже, свобода і відповідальність взаємно зумовлюють одна одну. Причому чим більше особистість посправжньому хоче бути вільною, тим більшу відповідальність вона має покласти на себе [6]. Свобода, позбавлена відповідальності, вироджується у свавілля, а відповідальність, позбавлена свободи, перетворюється у засіб пригнічення особистості, тобто фактично стає невротичною [5; 6].

Знання, свободу і відповідальність Т. Тулку у цікавій праці «Пізнання свободи: час змінюватися» визначає як провідні людські цінності, вагомими чинниками її особистісного зростання та успішності у повсякденні. Відомо, що можливості людини не обмежені, тому кожна, завдяки безмежній свободі думок та дій, може досягнути щастя й успіху. Аналізуючи принципи східної філософії, Т. Тулку наголошує, що умовами досягнення свободи є бажання і спроможність людини здолати встановлені штампи, прагнення змінюватися, орієнтація на пізнання знань тощо. Згідно з його поглядом, знання, свобода і відповідальність взаємоканонізуються: «...знання надає значущість свободі, а наша відповідальність зростає за умови відкриття нового знання. Свобода дає змогу підключати всі наші ресурси для пізнання, дає простір і можливість для дій» [3, 141–142].

З погляду цільової природи поведінки людини, Дж. Рейчлек у книзі «Дослідження свободи бажання і відповідальності» вивчає зазначений взаємозв'язок. При цьому бажання розглядається як цільовий конструкт, цільова поведінка. Дослідник стверджує, що бути вільним – це означає жити без примусу, прийнятно ставитися до альтернатив, відкрито зустрічатися з проблемами тощо. Адже людина вільна тією мірою, якою здатна упорядкувати причини й детермінанти власної програми дій. Відтак «свобода бажання і психічний детермінізм – це дві сторони однієї медалі» (Дж. Рейчлек).

Відтак свобода людини – це її здатність «...самій визначати лінію своєї поведінки, відкинувши всі рішення, несумісні з нею», де самовизначення припускає відповідальність за себе та інших осіб, з якими вона взаємодіє [3, 159]. Отож людина у цій теорії – не пасивна ланка у системі впливу на неї зовнішніх факторів, а суб'єкт активності – особистість, котра чинить діяння і на зовнішній світ, і на себе. Вона розуміється як активна, творча, самостійна, свідома, відповідальна, а тому мислить, розвивається, вдосконалюється [7].

Вища ступінь розвитку особистості – це індивідуальність, котра характеризується зрілим відчуттям персональної відповідальності, оригінальності та наявністю прогресивних внутрішніх тенденцій, що розуміються як прагнення особи співпрацювати із суспільними структурами.

Очевидно, що особистісна відповідальність має свою мету, засіб та значення. Так, за В. Віндельбандом, існує правова відповідальність, яку утворює синтез двох елементарних форм відповідальності – виконання людиною правового мінімуму чи норми, дотримання яких держава вимагає від своїх громадян, та слідування загальноприйнятим моральним канонам, що є передумовою формування моральної особистості. Науковець вводить поняття «право відповідальності», зміст якого сутнісно полягає в тому, щоб актуалізувати особистий ресурс відповідальності в напрямку дотримання мо-

ральних норм [1]. Причому кожна норма має певну суспільну цінність, тому відповідальність характеризується багатоступеневістю, котра, на жаль, ще потребує детального аналізу та ґрунтовного психологічного вивчення.

Зазначимо, що юридична відповідальність як різновид соціальної визначає ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, наявним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Звідси очевидно, що відповідальність зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими груповими суб'єктами, котрі вимагають від навколишніх виконання певних обов'язків. У цьому сенсі відповідальність – засіб підтримання цілісності соціуму, громадянської злагоди [10], соціальної справедливості, вдосконалення повсякденних міжособистісних стосунків [2; 6].

Отже юридична відповідальність – це нав'язаний людині зовні обов'язок, що виконується нею через державний примус чи суспільний вплив. У будь-якій сфері діяльності ця відповідальність ґрунтується на юридичних законах держави й адресується тим органам, які забезпечують функціонування правових норм, спираючись на взаємодію адміністративної, матеріальної, дисциплінарної, цивільно-правової і кримінальної складових [8].

Отже, явище відповідальності є багатоаспектним, закономірно аналізується науковцями як із психологічного, юридичного, соціологічного, так і з суто філософського поглядів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виндельбанд В. *О свободе воли* / В. Виндельбанд. – М.: АСТ, 2000. – 208 с.
2. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Кузьміна Е.И. *Психология свободы: теория и практика* / Е. И. Кузьмина. – СПб.: Питер, 2007. – 336 с.
4. *Педагогический энциклопедический словарь* / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад; Редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.
5. Савчин М. *Свобода і відповідальність особистості* / Мирослав Савчин // *Психологія і суспільство*. – 2007. – №4. – С. 73–80.
6. Савчин М.В. *Психологія відповідальної поведінки: Монографія* / Мирослав Савчин. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.
7. Свечаревська В. *Відповідальність як предмет психологічного пізнання* / Влада Свечаревська // *Психологія і суспільство*. – 2012. – №1. – С. 93–99.
8. Свечаревська В. *Типи, види і загальна структура особистісної відповідальності* / Влада Свечаревська // *Психологія і суспільство*. – 2012. – №2. – С. 75–82.
9. Тернопільська В.І. *Відповідальність особистості: гуманітарний аспект* / В.І. Тернопільська // *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. – 2004. – № 14. – С 47–50.
10. Фурман (Гуменюк) О. *Рівні громадянської відповідальності та їх емпіричне вивчення у молоді* / Оксана Фурман (Гуменюк) // *Психологія і суспільство*. – 2008. – №4. – С. 92–98.